

Aan mijn moeder Lies,
voor Daniel, Sam,
Shira, Bina, Noa

5	Voorwoord
9	Inleiding
Hoofdstuk 1	
15	Het verhaal van Gretha: De Duitse bezetting van Nederland en de vlucht poging naar Engeland
Hoofdstuk 2	
27	Anti-Joodse maatregelen, razzia's en deportaties
Hoofdstuk 3	
33	Arrestatie en deportatie
Hoofdstuk 4	
39	Leven in kamp Vught
Hoofdstuk 5	
57	Van Auschwitz naar Padborg, aan de dood ontsnapt
Hoofdstuk 6	
69	Herstel in Zweden en de terugkeer naar Amsterdam
Hoofdstuk 7	
91	Het verhaal van Meijer en Bepie Zak-Hartog
Hoofdstuk 8	
99	Het verhaal van Lies, dochter van Gretha
Hoofdstuk 9	
115	Het telefoontje: Deddie's naamplaatje opgegraven in Sobibor
Bijlage 1:	
126	Tijdslijn van het verhaal van Gretha Zak
Bijlage 2:	
128	Aantekeningen van Gretha
Bijlage 3:	
136	Verblijfplaatsen van Gretha
Bijlage 4:	
137	Stamboom familie Zak
138	Verklarende woordenlijst
139	Dankbetuiging

Voorwoord

Marcel Koekoek

februari 2024

‘Want geloof mij dat ik een knak
heb voor mijn hele leven.’

Le-dor va-dor, van generatie op generatie, zong mijn dochter Bina tijdens haar *bat mitswa*, de viering van haar Joodse meerderjarigheid. Ik ben opgegroeid in een hecht gezin. Mijn ouders scheidden toen ik zeven jaar was. Wij woonden bij mijn moeder, maar zagen mijn vader regelmatig. Van mijn vaders kant heeft niemand de *Shoah* overleefd, uitgezonderd zijn zus en hijzelf, die gescheiden van elkaar in onderduikgezinnen waren ondergebracht. Als oorlogswees bracht mijn vader zijn jeugd door in de Bergstichting, het naoorlogse Joodse weeshuis. Onze hele familie bestond naast ons uit drie familieleden van mijn moeder: haar moeder Gretha – onze oma – en oom Meijer en tante Beppie. Daarnaast was er alleen nog de zus van m'n vader. De oorlog was altijd aanwezig.

Het concentratiekampnummer op oma's arm getuigde van de hel. Oma sprak er geregeld over, soms heel pijnlijk, soms met een geintje. Meest tekenend was dat zij voedsel niet kon weggooien, zelfs heel oud brood ging op. Haar twee kleinkinderen, mijn zus Esther en ik, waren haar alles. Samen met haar broer, oom Meijer – die zichzelf als familiehoofd beschouwde – en tante Beppie, waren wij de *misjpoge*, de familie. Oma was er vaak. Ze bleef bij ons slapen en hielp mijn moeder in het huishouden. Ze was een gezellige vrouw in gezelschap, maar als ze alleen was, kon ze somber zijn.

Opa, haar tweede man, was meubelmaker. Hij was gek op haar én op ons. Met een heel klein inkomen genoten ze samen van onze geminimaliseerde *misjpoge*. Oma maakte altijd geintjes: op de kermis een snor maken van een suikerspin en daarmee dan zo rondlopen. Mijn vrienden waren haar vrienden. Toen mijn zus Esther in 1991 voor een jaar naar Israël ging, vond onze oma dat mooi en moeilijk tegelijk. In die periode ontstond de noodzaak om haar verhaal te vertellen.

Dat kon ze maar aan één iemand, vond ze: aan mij, haar kleinzoon. Het was 1991. Ik was destijds zesentwintig jaar. We hebben samen drie dagen in haar flat gezeten om haar verhaal op te nemen met een cassette-recorder. Natuurlijk heb ik naderhand regelmatig nagedacht over wat ik kon doen met die cassettebandjes. Uiteindelijk bleven ze decennia liggen tot begin 2020 de coronacrisis uitbrak. Mijn moeder, mijn zoon Sam en ikzelf werkten dat voorjaar mee aan een 4 mei-podcast van de Stichting Kamp Westerbork. De bijdrage van Sam, waarin hij onomwonden schetst hoe de *Shoah* mede zijn Joodse identiteit heeft gevormd, deed mij beseffen dat ik voor mijn beide kinderen, inmiddels jongvolwassenen, het verhaal van oma, naast de cassettebandjes, makkelijker toegankelijk moest maken. Aangezet door mijn vrouw Monique bedacht ik dat dit het moment was om de opnamen in boekvorm weer te geven.

Dit boek heb ik willen realiseren voor iedereen die benieuwd is naar het verhaal van mijn oma Gretha Zak. Het verhaal toont de impact die de *Shoah* nog altijd heeft, zelfs drie generaties later. Behalve het verhaal van mijn oma, beschrijft het de onderduikperiode van mijn moeder, evenals het verhaal van haar broer Meijer die naar Engeland vluchtte en zich daar aansloot bij de Prinses Irene Brigade. Tot slot beschrijft het de reis van mijn moeder en mij naar Sobibor, in een poging het naamplaatje van Deddie terug te krijgen.

De effectieve moordmachine van de Duitsers kent haar weerga niet. Zoals de Joodse traditie zegt: zes miljoen keer is er een mens vermoord. De vraag hoe dit mogelijk was, zal voor mij altijd onbeantwoord blijven. Waarom kunnen mensen elkaar niet corrigeren zodat iets dergelijks nooit meer kan gebeuren?

De urgentie van dit boek is tachtig jaar na de *Shoah* nog niet afgenomen. Sterker, zelfs nu er nog nauwelijks twintig miljoen Joden in de wereld leven, legt men Joden, zeker na de ontwikkelingen in Israël en Gaza sinds 7 oktober 2023, vaak onder een vergrootglas. Blijkbaar gelden er andere normen om te oordelen over Joden en de staat Israël, dan voor miljarden andere mensen.

Dit boek draag ik op aan mijn moeder en onze familie. Het boek is tevens een tastbare herinnering aan allen van onze familie die voortijdig en bruuut uit het leven zijn gerukt.

Zij zijn een deel van ons zolang wij aan hen denken.
Zolang wij leven, blijven zij leven.

Inleiding

Rachel Levy

februari 2024

'Terwijl ze aardappelen
schilde, vertelde ze
over het kamp.'

Dit boek kwam tot stand naar aanleiding van een podcast voor de Dodenherdenking van 2020. Drie generaties van één Joodse familie werkten mee aan deze uitzending: moeder, zoon en kleinzoon. Zoon Marcel Koekoek realiseerde zich daardoor opnieuw hoe groot de impact van de *Shoah* was op zijn familie. Kort daarna besloot hij dat het tijd was om de familiegeschiedenis op te tekenen. Dat was geen nieuw idee: al in de jaren negentig had hij met die gedachte gespeeld. Dat was toen zijn grootmoeder, Gretha Zak (23 april 1910 -11 januari 1999) hem haar oorlogsverhaal had verteld.

Dat gebeurde na een moeilijke periode. Marcel: 'Mijn zus was op *aliya* gegaan, naar Israël verhuisd. Eenmaal daar kwam ze in de *Intifada* en later in de Golfoorlog terecht. De Iraakse president Saddam Hussein beschoot Israël begin januari 1991 met raketten, die mogelijk met gifgas waren uitgerust. Zoals iedereen in Israël, kreeg ook zij een gasmasker. Toen mijn grootmoeder dat hoorde, knapte er iets in haar. Haar oorlogsverleden kwam terug en ze werd depressief. Maar ze liet het er niet bij zitten. De huisarts raadde haar aan om een familielid haar verhaal te vertellen, zodat ze het daarna kon loslaten. Ze koos mij.'

Dat was eigenlijk best logisch, want, vertelt Marcel, 'mijn grootmoeder en ik waren twee handen op één buik. Ze was gek met mij en ik met haar. Altijd geweest. Ik was haar alles. We deden heel veel samen. Ik vertelde haar alles en ik kon haar ook alles vragen. Ze ging zelfs met mij mee uit toen we op wintersport waren in het Oostenrijkse Hinterglemm. Naar de disco bijvoorbeeld. Dan ging ik met vrienden weg en ging zij gewoon mee. Iedereen vond dat normaal: zo'n oma was ze. Het kón gewoon. Ik kende het verhaal van mijn oma al mijn hele jeugd. Als we samen in de keuken stonden, sprak ze onder het schillen van de aardappelen over het kamp, over de familie, over de deportaties. En ze vertelde

van de reünies van voormalige gevangenen van het Philipstransport dat naar Auschwitz was gegaan. Verhalen over de oorlog zaten overal tussendoor als kleine schetsen van een groot verhaal.' Het complete verhaal had Gretha nooit eerder in zijn geheel aan iemand verteld. Die behoefte had ze niet gehad. Ze had gewoon geleefd, zo veel en zo goed als ze kon, juist om die beelden achter zich te kunnen laten. Maar nu waren alle gebeurtenissen van toen er weer en gingen ze niet meer weg.

Marcel: 'Ik heb mij dagenlang voorbereid. Ik wist natuurlijk al best veel over de *Shoah* en de Tweede Wereldoorlog; van familie, uit boeken, films. Dit keer ging het echter om het hele verhaal van mijn oma dat ik zo goed mogelijk wilde optekenen. Ik heb historische momenten nagezocht en literatuur erop nageslagen, zodat ik haar goede vragen kon stellen. Toen ik klaar was met de voorbereidingen, ben ik naar haar huis in Osdorp gegaan. Daar hebben we drie dagen samen zitten praten. Zij vertelde, ik vroeg. Ik zie ons nog zo zitten in die jarenzestig flat met de cassette recorder tussen ons in. In haar verhaal zat geen eensluitende lijn. Ze maakte sprongen in de tijd, ging zijweden in en sprak tussendoor doodleuk over koffie drinken of hoe die Amsterdamse straat er tegenwoordig uitzag, of over Israël. Na drie dagen waren we klaar, was mijn oma uitverteld. Zij was opgelucht en ik kapot. Ik heb naderhand alle cassettebandjes in de kast gezet en er nooit meer naar geluisterd.'

De cassettebandjes bleven wel bewaard, maar ongebruikt. In juni 2013 kreeg de familie via de Stichting Sobibor ineens het bericht dat het naamplaatje van neefje David Zak, roepnaam Deddie, in Sobibor was gevonden. Zes maanden later reisden Liesje en Marcel samen naar Polen, officieel om bij de zeventigste herdenking van de opstand in het vernietigingskamp te zijn, maar in werkelijkheid vooral omdat ze het naamplaatje wilden ophalen.

Mijn moeder was reuze aan Deddie gehecht, aldus Marcel, 'ze waren neef en nicht, maar eigenlijk was hij voor haar als een grote broer. Zijn dood was iets verschrikkelijks voor haar als kind. Dus toen dat naamplaatje zo veel jaren later gevonden werd, betekende dat heel veel.'

Uiteindelijk duurde het tot 2021 voordat Marcel Koekoek contact zocht met mij als journalist met het verzoek om zijn familieverhaal op te tekenen. De totstandkoming van dit boek was geen sinecure, mede omdat het verhaal van zijn grootmoeder Gretha Zak gebaseerd is op gesprekken met haar in de jaren negentig. Gesprekken die Marcel, zonder journalistieke ervaring, met haar had. In die gesprekken sprong Gretha van gebeurtenis naar gebeurtenis, ging vaak heen en weer in de tijd, en vertelde sommige gebeurtenissen op verschillende manieren. Ik heb deze geluidsopnamen uitgewerkt, maar, zonder inhoudelijke wijzigingen aan te brengen, ervoor gekozen om tekstueel een chronologische en thematische lijn van haar levensverhaal aan te houden. Waar nodig heb ik de tekst aangevuld met historische informatie en/of in een historische context geplaatst.

Het verhaal van Lies Caransa-De Hond kwam tot stand op basis van mijn eigen gesprek met haar gecombineerd met een aantal andere interviews die zij aan de Nederlandse media gaf. Ook lezingen die zij hield als gastspreker voor groepen voor Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Holocaust Museum Amsterdam, zijn erin verwerkt. Net als haar moeder Gretha vertelde Lies haar verhaal vele decennia na de oorlog. Geboren in 1939 was zij bovendien, anders dan haar moeder, destijds nog een jong kind.

Het verhaal van Marcel Koekoek over de vondst van Deddie's naamplaatje en de pogingen het terug te krijgen bij de familie, vloeit voort uit een interview van mij met hem in mei 2022 in Amsterdam.

Dit boek pretendeert niet het resultaat te zijn van wetenschappelijk onderzoek. Het is een zo eerlijk mogelijke hervertelling van de persoonlijke verhalen van Gretha en Lies, kampoverlevende en onderduikkind, moeder en dochter. Hierbij is wel geprobeerd zoveel mogelijk historische feiten te controleren en waar nodig de historische context weer te geven. Méér dan al het andere, getuigen de verhalen in dit boek van de impact die de *Shoah* heeft gehad op vier generaties van één Joodse familie. De *Shoah* vertegenwoordigt zes miljoen nooit voltooid levens. Wie deze

volkerenmoord overleefde, moest noodgedwongen verder met de wonden van een onvoltooid verleden. Onder hen bleven en blijven de littekens van de *Shoah* aanwezig. Maar van wat je overkomt, kun je ook je kracht maken. Dit boek laat zien hoe Gretha en Liesje dat hebben gedaan en hoe de daaropvolgende generaties dat nu doen.

Hoe noodzakelijk het is om ook tachtig jaar na de *Shoah* te blijven praten over antisemitisme, bleek recent opnieuw. Op 7 oktober 2023, niet toevallig ook de dag van het Joodse Vreugde der Wet-feest, vermoordden Hamas-terroristen in Israël bijna 1.300 mensen en gijzelden nog eens 263 anderen, onder wie 38 kinderen. Door het aantal, maar vooral door de uitermate gruwelijke manier waarop mensen van het leven werden beroofd, riep deze dag in het Joods collectief geheugen herinneringen op aan pogroms, vanaf de Kruistochten tot en met de twintigste eeuw.

Toch was het niet de Hamas-terreur die tot wereldwijde verontwaardiging leidde. Louter de aankondiging van Israël dat het zou proberen de daders te pakken en Hamas uit te schakelen, leidde wereldwijd tot massale, vaak agressieve demonstraties waarin men Israëlsch geweld veroordeelde. En dan praten wij over de dagen vóórdat Israël de Gazastrook binnentrok.

Het Jodendom kent het begrip *sinat chinam*, vrij vertaald als ‘haat om niets’, haat om de haat. Antisemitisme is bij uitstek een voorbeeld van *sinat chinam*. De wereldwijde volkswoede jegens de Joodse staat die aankondigde zich te zullen verdedigen, vertelt dat antisemitisme helaas nog steeds deel uit maakt van onze realiteit. Ook daarom vertellen wij dit verhaal over de gevolgen van antisemitisme opnieuw – wederom in de hoop dat nieuwe generaties er lering uit trekken.

Hoofdstuk 1

Het verhaal van Gretha: De Duitse bezetting van Nederland en de vluchtpoging naar Engeland

'Ik zei tegen Meijer,
ik ga terug, zo erg zal het
hier in Nederland niet worden.
Maar in feite wilde ik vooral
terug naar mijn ouders.'

Margaretha Zak werd op 23 april 1910 in Amsterdam geboren als vierde en jongste kind van Jacob Zak (Amsterdam 23 mei 1878 - Sobibor 30 april 1943) en Sara Leeuwaarden (Amsterdam 6 juli 1879 - Sobibor 30 april 1943). Het eerste kind van haar ouders, Simon, overleed als net 1-jarige peuter (Amsterdam 30 mei 1904 - 11 juni 1905). Een jaar later werd Meijer geboren (Amsterdam 14 mei 1906 - 18 augustus 1993) en twee jaar daarna in 1908 Simon (Amsterdam 30 maart 1908 - Sobibor 11 juni 1943). In 1910 was Margaretha, roepnaam Gretha, het laatste kind in het gezin Zak. De grootvader van vaderskant was vroom. Dat betekende dat haar vader op *sjabbat*, de Joodse rustdag, geen sigaar mocht roken, want dat was de dag dat grootvader bij de kleinkinderen kwam. De jongens gingen naar de Joodse school, maar verder was het gezin vrij geassimileerd Joods. Het was wel een sociaal bewust milieu, men las het socialistische dagblad *Het Volk* en daarnaast bewoog het gezin zich in een overwegend Joodse sociale kring. Jacob Zak was diamantslijper, een sector waarin destijds in Amsterdam vooral Joden werkten. En hoewel Jacob zelf niet meer zo vroom was als hij van huis uit gewend was, was hij beroemd in de familie vanwege zijn charismatische *droosjes* bij belangrijke gelegenheden, zoals *choppes* en *lewajes*.

Het gezin van Jacob en Sara Zak-Leeuwaarden was zeker geen doorsnee Joods gezin: van de vier kinderen lukte het er twee om zich te ontworstelen aan het arbeidersmilieu en naar de universiteit te gaan. Stil zijn in huis, zodat grote broer Meijer kon studeren, is één van de vroege herinneringen van Gretha Zak. Gretha: 'Van antisemitisme vóór de oorlog herinner ik mij niets. Ik woonde in de Joodse buurt, misschien dat ik er ook daarom niets van merkte.'

Net als diamantbewerking was ook de bontindustrie een van de typische Joodse ambachten in die periode in Amsterdam. Begin jaren dertig kwam Gretha te werken bij het bontbedrijf van Jozef de Hond. Na verloop van tijd ontstond er een relatie tussen haar en Jozef en op 30 maart 1932 trouwden ze. Voor Gretha was Jozef haar grote liefde. Ook de familie Zak was blij met hun nieuwe schoonzoon en zwager, die meteen in de familie werd opgenomen. In 1938 werd Gretha zwanger en stopte ze met werken. De geboorte van dochter Liesje op 16 april 1939 was voor Gretha de kroon op hun liefde. De familie Zak was een hechte familie en vooral met haar broer Simon had Gretha veel contact. Ondertussen ontstonden de eerste scheuren in de liefde tussen Gretha en Jozef. Waar Jozef voor Gretha haar exclusieve liefde was, bleek dit andersom niet het geval. Terwijl baby Liesje nog in de wieg lag, kwamen de eerste geruchten dat Jozef een minnares had. In januari 1940 vertrok hij met onbekende bestemming, tot schrik van zowel Gretha, haar familie als haar schoonfamilie De Hond. Een broer van Jozef kwam enkele weken later bij Gretha langs om te vertellen dat hij Jozef met een niet-Joodse vrouw was tegengekomen op de Keizersgracht, waar ze bleken samen te wonen. Voor hem was het aanleiding de relatie met zijn broer Jozef te verbreken.

Kort daarna kwam Sara Leeuwaarden, de moeder van Gretha, Jozef tegen met zijn nieuwe liefde. Gretha: 'Ze liepen gearmd op de Ceintuurbaan voor de Willibrorduskerk. Mijn moeder tikte hem op zijn schouder en zei: "Zou jij niet liever bij je vrouw en kind zijn in plaats van hier te lopen met dat wijf?" Toen heeft hij haar een enorme opdonder gegeven, zo erg dat zij languit in de sneeuw viel. Omstanders zagen het gebeuren en waren woest dat hij een oude vrouw - ze was al over de zestig - op de grond had gegooid en gaven hem een flink pak slaag.' Dat ook de familie De Hond zich achter Gretha en de rest van de familie Zak schaarde, moet enige invloed op Jozef hebben gehad. Enkele maanden nadat hij het echtelijk huis had verlaten – dochter Liesje was inmiddels één jaar – benaderde hij Gretha en vroeg of ze bereid was om samen hun huwelijk te redden. Voor Gretha was dat een gepasseerd station. Ze weigerde. Jozef kon het niet verkroppen. Alimentatie voor Gretha of dochter Liesje kwam mondjesmaat; volgens Gretha waren het haar ouders en broer

Simon, die in de diamantindustrie zat en het goed had, die haar er financieel doorheen sleepten. Ze trok met haar dochter bij haar ouders in en besloot Liesje zelf op te voeden. Alleenstaand ouderschap was geen kleinigheid in die tijd, zeker niet in het toch wel conventionele Joodse Amsterdam. Maar Gretha liet zich er niet onder krijgen. Ze ging weer aan het werk. Dochter Liesje bleef bij haar ouders, die al langer pasten op hun andere kleinkind, de in 1935 geboren David, roepnaam Deddie, zoon van Simon Zak en zijn vrouw Judith. De kinderen groeiden samen op. Daardoor kregen Deddie en Liesje zo'n hechte band dat de buitenwereld vaak dacht dat de neef en nicht broer en zus waren.

Het was geen ongeletterd gezin; Gretha las *Het Volk* en was op de hoogte van het wel en wee in de wereldpolitiek. Naarmate Hitler langer aan de macht was in Duitsland, sloot het net zich om de Europese Joden. In 1938 viel Hitler zijn geboorteland Oostenrijk binnen en lijfde het land in bij Duitsland, de zogenaamde '*Anschluss*'. Zowel in Duitsland als Oostenrijk volgden de anti-Joodse maatregelen elkaar steeds sneller op. De spanning in Europa nam toe, maar het gezin Zak dacht dat het uiteindelijk wel zou loslopen. Ook toen Duitsland Nederland binnenviel en Nederland al snel capituleerde, hadden ze goede hoop dat de oorlog niet langer dan een half jaar zou duren. 'In het ergste geval', zo vermoedde Gretha, 'zouden we een half jaar voor de Duitsers moeten werken.'

Het gezin werd heen en weer geslingerd tussen geloof en ongeloof over het vermeende lot van de Joden die in handen van de nazi's vielen. Dat had mede te maken met de uitzendingen van de Engelse radio, die vader Jacob in het geheim beluisterde op het politiebureau in de Marnixstraat. Jacob verkocht, als extra bijverdienste, wekelijks loten op het politiebureau in de Marnixstraat en kende zodoende de agenten op het bureau goed. Na de verkoop stelden ze hem in de gelegenheid de (verboden) Engelse radio-uitzendingen te beluisteren. Wanneer hij optimistische berichten hoorde op de Engelse radio, stelde hij bij thuiskomst zijn vrouw gerust: 'Saartje, zo ver zal het niet komen.' Maar andere keren waren de berichten donkerder van aard. Tot het moment dat Jacob thuiskwam en zijn vrouw vertelde dat alle Joden vermoord en vergast zouden gaan

worden. Sara geloofde haar man niet en verbood hem vanaf dat moment de radioberichten te gaan beluisteren op het politiebureau. Hoewel de familie het nieuws in de wereld en met name in Europa op de voet volgde, herinnerde Gretha zich niet dat er in de aanloop naar de Duitse bezetting van Nederland ooit gesproken werd over de mogelijkheid om te vluchten.

Dat veranderde terstond na de capitulatie van de Nederlandse overheid op 14 mei 1940, vier dagen nadat de Duitsers het land waren binnengevallen. Gretha: ‘Mijn broer Meijer was in alle haast naar het Afrikanerplein gekomen om mijn vader en moeder op te halen om te vluchten. Eerder die dag had hij, zittend in zijn ‘open auto’ een gesprek opgevangen tussen mensen die spraken over de laatste boot die naar Engeland zou gaan. Deze boot zou nog diezelfde dag vanuit IJmuiden vertrekken. Meijer had meer dan honderd gulden in huis, dat was een heel bedrag in die tijd. Maar mijn vader was er niet, hij zat op het politiebureau in de Marnixstraat, vermoedelijk om de laatste berichten op de radio te beluisteren. Mijn moeder wilde niet vertrekken zonder mijn vader. Uiteindelijk ging alleen ik met Meijer mee, met mijn dochter Liesje.’

Samen vertrokken ze naar het huis van broer Simon, zijn vrouw Judith en hun kind David (Deddie). Simon bleek niet thuis, hij werkte in de buitendienst. En Judith weigerde te vertrekken zonder haar man. Zo vertrokken ze uiteindelijk slechts met zijn vieren in een open auto naar IJmuiden: Meijer en zijn vrouw Beppie, en Gretha met dochter Liesje.

Toen zij tegen negen uur 's avonds in het havengebied van IJmuiden aankwamen, heerste daar grote paniek. Duizenden Joden probeerden te vluchten, maar werden in opdracht van havencommandant Hellingman tegengehouden. In een poging de voortdurende stroom vluchtelingen tegen te houden en de toegang tot de haven te blokkeren, liet Hellingman de gemeente zelfs afzetten. Het geheel zou later door historici omschreven worden als ‘het drama van IJmuiden’. Meijer, Beppie, Gretha en Liesje behoorden tot de weinige gelukkigen die net voor die afzetting de haven konden bereiken. Maar ook daar, op de kade bij de boten, was de situatie chaotisch en agressief.

Gretha: ‘Het aantal plekken op de laatste vertrekkende boten was zeer beperkt. Mensen vochten om die plekken. Wie geen plek kreeg, maar toch mee wilde, waagde zich soms aan hachelijke sprongen van de kade tot de boot – en dat liep lang niet altijd goed af. Dat gold ook voor een man met twee jonge kinderen in zijn armen, voor wie geen plaats was maar die wel op de boot wilde. Wonder boven wonder werd hij uit het water gevist en kreeg hij toch een plek op een boot naar Engeland. Zijn vrouw was in Nederland achtergebleven, ik hoorde later dat zij daar uiteindelijk zelfmoord heeft gepleegd.’

Gretha slaagde erin om een plek voor haarzelf en haar dochter op een vertrekkende boot te krijgen. Waar de boot precies naar toe zou gaan, was niet bekend. Dat gecombineerd met het feit dat ze haar ouders zou achterlaten, maakte dat ze ging twifelen. Gretha: ‘Ik zei tegen Meijer, ik ga terug, zo erg zal het hier in Nederland niet worden. Maar in feite wilde ik vooral terug naar mijn ouders. Ook al had mijn moeder mij eerder op die dag gezegd dat ik moest vluchten met Liesje, als ik dat kon. Mijn schoonzus Beppie smeekte mij om, als ik terug zou gaan, in elk geval Liesje mee te geven op de boot. Meijer, die precies die veertiende mei ook jarig was, stond erbij als verlamd en reageerde niet. Hij was helemaal uit zijn doen.’ Maar haar eenjarige dochter Liesje achterlaten bij haar broer en schoonzus, kon Gretha niet. Meijer regelde dat Gretha met de geneeskundige dienst terug naar de stad kon rijden. Zo bleven Meijer en Beppie achter in de haven in afwachting van hun vertrek met de boot, terwijl Gretha en Liesje teruggingen naar Amsterdam waar haar ouders hen met grote blijdschap ontvingen.

De volgende dag ging Sara, de moeder van Gretha, zelf naar de haven. Niet om te vluchten, maar in een poging om erachter te komen wat er met haar zoon Meijer en zijn vrouw Beppie was gebeurd. Waren zij er uiteindelijk in geslaagd om een plek te bemachtigen op de boot? Ze meldde zich op het politiebureau van IJmuiden en liep samen met een agent over het parkeerterrein van de haven. Daar vond ze al snel de auto waarmee Meijer naar Velsen was gereden. Gretha: “Dat is de auto van mijn zoon,” zei mijn moeder tegen de agent. “Dan moet ik u teleurstellen,”

antwoordde de agent, “die auto’s zijn allemaal van mensen die zijn weggevaaren.” Hoewel mijn moeder blij was dat het Meijer en Beppie was gelukt, was ze tegelijkertijd ook ziek van verdriet.’

Het duurde acht maanden voordat de familie voor het eerst een levensteken ontving van Meijer en zijn vrouw. Het Rode Kruis stuurde een brief met een pakketje door via Portugal. Gretha: ‘Meijer schreef dat het ze goed ging en dat zowel hij als Beppie werkte. Ze zaten niet in Portugal, schreven ze, maar in Engeland.’ Pas toen de *razzia’s* kwamen, had Sara er volgens Gretha vrede mee dat Meijer en Beppie naar Engeland waren gevlucht. En toen de situatie weer wat later voor de Joden verder verslechterde, betreurde ze uiteindelijk openlijk dat Gretha en Liesje hun plek op de boot naar Engeland hadden opgegeven. ‘Van de auto van Meijer en Beppie zag de familie niets meer terug. Gretha: ‘Waarschijnlijk heeft de staat die opgeëist, dat weet ik niet.’ Om het huis, de praktijk en de bezittingen van Meijer en Beppie veilig te stellen, nam Simon een advocaat in de arm. Die regelde dat een scheepsarts zonder praktijk de woning overnam, er gratis woonde en praktijk hield, zolang Meijer en Beppie er niet waren.

‘Op die manier zijn alle spullen in het huis gebleven,’ aldus Gretha. ‘Toen ze in 1947 naar Amsterdam terugkwamen en een huis in de Murillostraat huurden, kwamen ze hun spullen halen uit de Sarphatistraat, waar ze voor de oorlog woonden.’ Simons actie om het bezit van zijn broer te beschermen, maakt duidelijk dat hij in staat was vooruit te denken en snel te handelen wanneer dat nodig was. Al meteen nadat Meijer en Beppie gevlucht waren, deed hij zelf pogingen om naar Engeland te komen. Hiervoor werden zelfs grote sommen geld betaald. Het bleek uiteindelijk allemaal vergeefs; wie dat eerste moment van vluchten tijdens de bezetting had gemist, had eigenlijk nauwelijks een mogelijkheid meer om weg te komen.

Het vertrek van Meijer en Beppie naar onbekende bestemming was dagelijks onderwerp van gesprek bij de familie Zak. Na de eerste brief die het Rode Kruis na hun vlucht uit Nederland bezorgde, volgden er meer.

De brieven leken te vertellen dat Meijer in Engeland in het leger zat. De communicatie tussen Nederland en Engeland was geen eenvoudige zaak, om haar broer te kunnen antwoorden, moest Gretha toestemming en medewerking van het Rode Kruis krijgen. Na verloop van tijd lukte dat, en mocht ze per keer vijftientig woorden schrijven. De brieven die Gretha, haar ouders en haar broers schreven zijn bewaard gebleven.

Brief van Simon Zak aan Meijer Zak, 24 januari 1941

‘Hoe gaat het met jullie. Bij ons goed. Behalve vader. Die ligt in ziekenhuis. Gretha werkt nog maar krijgt nog niets. Schrijf terug’

Sara Zak-Leeuwaarden met dochter Gretha (zittend), daarnaast zonen Meijer en Simon en echtgenoot Jacob Zak. Staand: Aaltje uit Urk, het dienstmeisje voor dag en nacht | Amsterdam, 1910

Sara Zak-Leeuwaarden met kleinkinderen Deddie (links) en Liesje (rechts) | Amsterdam, 1939

Zittend: Gretha en Simon, daarachter Meijer | Amsterdam, 1915

Simon en Judith Zak-Vleeschhouwer met zoon Deddie | Amsterdam, 1940